

Joanna Wasiluk

Да праблемы станаўлення нацыянальнай ідэі у беларускай літаратуры XIX стагоддзя

Acta Polono-Ruthenica 17, 51-67

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Joanna Wasiluk
Białystok

Да праблемы станаўлення нацыянальнай ідэі ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя

Падчас імклівага развіцця навукова-тэхнічных магчымасцей і звязанай з гэтым паскоранай уніфікацыі народаў вырашэнне пытанняў нацыянальнага самавызначэння з'яўляецца надзвычай важным для шэрагу краін. У сілу шматвяковых сацыяльна-гістарычных працэсаў, геапалітычага становішча асаблівае значэнне мае яно для Беларусі, што, не перабольшваючы, можна сказаць, усведамляецца сапраўднай беларускай навукова-творчай інтэлігенцыяй, як адказнасць за далейшы лёс беларускай нацыі ў свеце.

Выдатны беларускі філосаф, літаратуразнаўца, культуролаг Уладзімір Конан на адной з канферэнцый, прысвечаных асэнсаванню беларускай нацыянальнай свядомасці, лапідарна-дакладна акрэсліў сутнасць галоўнай яе кампаненты: „Нацыянальная ідэя – духоўна-творчы аналаг быцця народа ў трох вымярэннях – мінуўшчыне, сучаснасці і будучыні. Кожны этнас, які выявіў свае творчыя магчымасці і сфармаваўся ў нацыю, увасабляе сабой пэўную ідэю”¹.

У нацыянальнай ідэі звычайна выдзяляюць наступныя прырытэты: па-першае, любоў да гістарычнага мінулага і творчага дзеяння сваёй нацыі, сваёй мовы, свайго краю; па-другое, веру ў духоўныя сілы свайго народа і, па-трэцяе, імкненне, волю да таго, каб свой народ быў годным членам у сям’і народаў свету².

Нацыянальная свядомасць, ідэя адлюстроўвае супольныя і агульна-нацыянальныя інтарэсы ўсяго народа. Яна з’яўляецца, з аднаго боку, своеасаблівым генератарам жыццядайнай энергіі этнасу на шляхах пошукаў формы самавыяўлення, а з другога, у працэсе гэтага, часта змагарнага, пошуку сама ўмацоўваецца, эвалюцыяніруе.

¹ У. Конан, *Беларуская нацыянальная ідэя: традыцыі, сучасныя праблемы, прагнозы*, [у:] *Беларуская нацыянальная ідэя. Матэрыялы навукова-тэарэтычнай канферэнцыі*, Мінск 2000, с. 6.

² А. Астапенка, *Нацыянальная ідэя ў сучасным свеце*, Мінск 2003, с. 156.

Працэс станаўлення новай мастацкай традыцыі ў беларускай літаратуры, распачаты на мяжы XVIII–XIX стагоддзяў, быў напрамую звязаны з абуджэннем нацыянальнай свядомасці насельнікаў слаўнай у недалёкім мінулым дзяржавы, з вяртаннем з гістарычнага забыцця багатай спадчыны беларускага народа. У прадмове да Статуту ВКЛ 1588 года канцлер Вялікага Княства Літоўскага Леў Сапега з гонарам пісаў: „Не обчим яким языком, але своим власным права списаные маем и каждого часу чаго нам потреба ку опору всякое кривды ведати можем”³. На старабеларускай мове, якая з’яўлялася афіцыйнай мовай вялікай еўрапейскай дзяржавы, ствараліся дасканалыя юрыдычныя дакументы, перакладаемыя адразу і на лаціну, і на польскую мову. Невыпадкава Адам Міцкевіч у сваіх парыжскіх лекцыях аб славянскіх літаратурах, прачытаных у Каледж дэ Франс, выказаўся такім чынам пра беларускую мову: „Narzeczem Białej Rusi, nazywany ruskim lub litewsko-ruskim (białoruskim), mówi [...] mniej więcej 10 milio-nów; jest to narzeczce najbogatsze i najczystsze; było ono niegdyś uprawne: za czasów odrębności Litwy wielcy książęta posługiwali się nim w korespondencji dyplomatycznej”⁴. „Status Litewski pisany jest językiem najharmonijniejszym i najmniej skażonym ze wszystkich dialektów słowiańskich”⁵.

Складаныя сацыяльна-палітычныя ўмовы XVII–XVIII стагоддзяў прычыніліся да заняпаду беларускамоўнай літаратурнай творчасці. Мова шэрагу летапісаў, Статутаў Вялікага Княства Літоўскага, прадмоў і перакладу Святога Пісання вялікага асветніка Францішка Скарыны ўступае сваё законнае месца лаціне і пальшчызне, а пасля рускай мове. У 1696 годзе сейм прымае пастанову, якая забараняе выкарыстанне беларускай мовы ў афіцыйнай перапісцы, у дзяржаўных установах. Спыняецца друкаванне кніг на беларускай мове. У апошняй чвэрці XVIII стагоддзя ў выніку трох падзелаў польскай дзяржавы беларускія землі далучаюцца да Расіі. Палітыка царызму адмаўляла не толькі дзяржаўную незалежнасць, але і культурна-этнічную самабытнасць беларусаў. Мікалай I, наклаўшы ў 1840 годзе вета на дзеянне Статуту Вялікага Княства Літоўскага, увогуле забараняе карыстацца тэрмінам „Беларусь”, які ў 30–40-ых гадах XIX стагоддзя пачаў пашырацца як назва значнай часткі ВКЛ. Вызначаючы Беларусь як „Северо-Западные губернии”, царызм спадзяваўся зрабіць яе сваёй спаковечнай уласнасцю, часткаю расійскай імперыі. У тыя ж самыя 30–40-я гады, як

³ *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, Мінск 1989, с. 48.

⁴ А. Mickiewicz, *Dziela*, Warszawa 1955, t. VIII, с. 100.

⁵ *Ibidem*, с. 106.

слушна адзначае літаратуразнаўца Мікола Хаўстовіч: „Адсутнасць палітычнае ды нацыянальнае незалежнасці, нядобразычлівыя, а часам і непрыязныя адносіны суседзяў не давалі мажлівасці ўжо народжанай беларускай нацыянальнай ідэі змагацца за развіццё, за станаўленне нацыі”⁶.

І пры гэтым напачатку XIX стагоддзя распачынаецца беларускае нацыянальнае адраджэнне. Па словах Уладзіміра Конана: „На першае месца выходзяць праблемы нацыянальнай самабытнасці мастацтва, альтэрнатыўныя думкі пра магчымасць стварэння новай у Еўропе беларускай літаратуры”⁷.

Вяртанне гістарычнай памяці і духоўнай спадчыны беларускага народа сталася пабуджальна-стваральным імпульсам для творчасці, а творчасць у сваю чаргу далей фарміравала нацыянальную ідэю. Ідэя ж нацыянальнага адраджэння, як і светапоглядная, і мастацка-эстэтычная дамінанта, з’яўляецца фактам мастацкай структуры кожнага твора. Нацыянальны светапогляд, варта пагадзіцца з даследчыцай Любою Уладыкоўскай: „[...] гэта рэальны светапогляд, нацыянальны ў тым сэнсе, што менавіта прыналежнасць яго носбіта да пэўнай нацыянальнай культуры надае яму канкрэтны, своеасаблівы змест і рысы, што фарміруюць спецыфіку тлумачэння і асэнсавання навакольнага свету”⁸.

У сілу спецыфікі сацыяльна-гістарычнага развіцця Беларусі менавіта народная творчасць у гэты час аказваецца асноваю для фарміравання новай мастацкай традыцыі. Дакладна адзначыў вядомы даследчык XIX літаратуразнаўца Алесь Яскевіч: „Фальклор в этот период – пока единственный наличный опыт национального эстетического высказывания и, кроме него, первым поэтам негде брать уроки выражения национальных форм на родном языке”⁹. Сапраўды, у складаных сацыяльна-гістарычных умовах тагачаснай Беларусі народная творчасць была амаль адзіным сродкам эстэтычнага адлюстравання рэчаіснасці. На лёсаносную ў працэсе станаўлення літаратуры ролю народнай творчасці звяртае ўвагу Васіль Ліцвінка: „Сукупнасць зместу, шматстайнасць відаў і мастацкіх формаў фальклору, яго ўнутраныя і знешнія сувязі ўяўляюць сабой народную мастацка-філасофскую сістэму. У мастацкіх вобразах, мове, жанравай

⁶ М. Хаўстовіч, *Ян Баршчэўскі і літаратурна-грамадскі рух на Беларусі ў 30–40-я гг. XIX ст.*, [у:] *Шляхамі стагодзяў*, Мінск 1992, с. 121.

⁷ У. Конан, *Гісторыя эстэтычнай думкі Беларусі, у 3-х тамах*, Мінск 2010, т. 1, с. 330.

⁸ Л. М. Уладыкоўская, *Духоўныя ідэалы ў сучаснай культуры Беларусі і каштоўнасці глабалізму*, Мінск 2009, с. 142.

⁹ А. С. Яскевич, *Становление белорусской художественной традиции*, Минск 1987, с. 195.

вызначальнасці з'яў фальклору знайшлі ўвасабленне духоўныя асновы жыцця, маральна-этычны кодэкс, прадуктыўны вопыт абрадава-працоўнай, сямейнай дзейнасці народа"¹⁰.

Уладзімір Конан, параўноўваючы народную творчасць з Святым Пісаннем, адзначае, што „як у Бібліі ў рэлігійна сімвалічных вобразах і сюжэтах адлюстравана драматычны шлях станаўлення чалавечай духоўнасці, так і праз фальклор народная душа сягае далёка ўвысь, за вузкія межы свайго штодзённага побыту, здзіўляючы сваёй духоўнай празорлівасцю"¹¹. Такім чынам, Біблія і фальклор з'яўляюцца невычэрпнай крыніцай мудрасці, дзе па-мастацку, хаця і рознымі выяўленчымі шляхамі, асэнсаваны вечныя праблемы, жыццёвыя вобразы і сюжэты праз багацце мастацкіх сродкаў.

Пачатковы этап беларускага нацыянальнага адраджэння быў прадстаўлены двума кірункамі – літвінскім і беларускім¹². Літвінскі кірунак быў звязаны з дзейнасцю Віленскага ўніверсітэта і выяўляецца найперш у творчасці філаматаў і філарэтаў – Адама Міцкевіча, Яна Чачота і іншых, а пазней першага беларускага прафесійнага пісьменніка Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Беларускі кірунак аформіўся ў паўночна-заходняй Беларусі, у Віцебскай і полацкай губернях і прадстаўлены найперш творчасцю Яна Баршчэўскага.

У апошнія дзесяцігоддзі беларускае літаратуразнаўства належным чынам ацаніла ролю Яна Чачота ў фарміраванні нацыянальнай свядомасці. Ян Чачот (1796–1847) з'яўляецца адным з найвыдатных пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. Сябар Адама Міцкевіча, далучыўшыся да дзейнасці Таварыства філаматаў, першым уводзіць беларускі фальклор (а пасля і мову) у літаратурны ўжытак арганізацыі. Да Яна Чачота, як амаль да ўсіх прадстаўнікоў беларускай літаратуры XIX стагоддзя, звычайна дапасоўваюць вызначэнне „польска-беларускі” альбо „польскі і беларускі” пісьменнік. Гэты тэрмін уведзены ў навуковы ўжытак польскім даследчыкам Юзафам Галомбкам на пачатку 30-х гадоў XX стагоддзя. І ў гэтым вызначэнні выяўляецца складанасць нараджэння новай беларускай літаратуры – паміж развітымі ўжо на той час польскім і рускім прыгожым пісьменствам.

Чачот добра разумеў значэнне мовы Статутаў ВКЛ для адраджэння гістарычнай свядомасці народа і сам ахвотна і пісаў па-беларуску. На жаль, з беларускамоўных вершаў філамацкага перыяду да нашага часу дайшло,

¹⁰ В. Ліцвінка, *Самабытнасць беларускага фальклору і яго месца ў нацыянальным Адраджэнні*, [у:] *Беларусіка – Albaruthenica*, Мінск 1993, с. 210.

¹¹ У. Конан, *Гісторыя этэтычнай думкі Беларусі...*, с. 287.

¹² *Ibidem*, с. 331.

па сутнасці, толькі тры: *Яжовыя імяніны*, *На прыезд Адама Міцкевіча*, *Да пакіньце горла драць*. Сваё захапленне беларускім творамі Яна Чачота выказаў у пісьмах да яго сам Адам Міцкевіч: „Лёгкасць ды яшчэ агонь, проста піндараўскі, пераўзышлі нават твая надзеі, якія я ўскладаў на цябе. Прэч з дарогі, Заны, прэч Адамы! Не лянуйся, калі ласка! Ты пішаш усё лепш”¹³.

Значную частку літаратурнай спадчыны Чачота складаець балады, напісаныя на польскай мове ў 1818–1819 гадах. Усе восем адшуканых балад Чачота былі апублікаваны ўпершыню ў 1972 годзе Станіславам Свіркам у кнізе *3 кола філамацкага перадраматызму*. У іх было „зафіксавана”, як падлічыў С. Свірка, дванаццаць паданняў і народных казак, а таксама дзесяць матываў з беларускіх народных вераванняў і звычаяў. Беларускую фальклорную афарбоўку маюць, напрыклад, балады Чачота *Мышанка* і *Свіцязь*, якія, па словах польскіх вучоных Станіслава Пігона і Станіслава Свіркі, сталі матэрыялам для пераломных *Ballad i romansów* Адама Міцкевіча.

Аўтарытэтны даследчык беларускага XIX стагоддзя Алесь Яскевіч адзначыў, што „польскі ж язык – в данном случае лишь оболочка выражения, вынужденная запретом языка родного, да к тому же еще не вполне выкристаллизовавшегося из устного, чтобы служить средством поэтического высказывания”¹⁴.

Менавіта Ян Чачот ажыццявіў сапраўдны подзвіг пачынальніка новай мастацкай традыцыі: здолеў на працягу 1837–1846 гадоў сабраць і выдаць у шасці зборніках беларускія народныя песні „з-пад Дзвіны і Нёмана”. Ён лічыў, што паэзія, якую называлі ў яго час „народнай”, была ў старажытнасці „агульнай для ўсіх нашых продкаў: панскай, княскай, словам, нацыянальнай”, і выказваў думку, што дзякуючы менавіта сялянам былі захаваны старадаўнія абрады і песні, бо вышэйшыя класы лягчэй падпадалі пад розныя культурныя ўплывы заходняй Еўропы і забываліся пра свае традыцыі. Узгадаем, што ў Пецябурзе, у тая ж самыя 40-я гады XIX стагоддзя, вялікі пісьменнік, прадстаўнік беларускага накірунку нацыянальнага адраджэння Ян Баршчэўскі сцвярджае гэтую ж думку ў галоўнай кнізе свайго жыцця *Шляхціц Завальня або Беларусь у фантастычных апавяданнях*. Сапраўды, фальклор як асобая духоўная сістэма не толькі адлюстравалі істотныя рысы нацыянальнай свядомасці беларусаў. Ён

¹³ *Філаматы і філарэты. Зборнік*, рэд. К. Цвірка, Мінск 1998, с. 123.

¹⁴ А. С. Яскевич, *op. cit.*, с. 52.

аказаў актыўны ўплыў на фармаванне нацыянальнага характару беларуса, які, пачынаючы з XIX стагоддзя, стаў творча адлюстроўвацца, увасабляцца пераважна дзякуючы вобразу селяніна ў літаратуры Беларусі. Чыннікамі нацыянальнай свядомасці становяцца калектыўна выпрацаваныя і ўвасобленыя ў фальклоры думкі, ідэі, вобразы, пачуцці і г.д.

У песнях, на думку Яна Чачота, можна знайсці не толькі гістарычныя звесткі, але і падказку да разгадкі нацыянальнага характару: „Гэтыя песні [...], здолелі б неяк паказаць апрача сваёй прывабнасці, нешта большае: характар, звычаі і норавы краю, дзе яны спяваюцца. Выяўленне таго, чаго ў іх болей – весялосці ці меланхоліі, нясціпласці ці прыстойнасці, рамантычнасці ці павучальнасці, – дапамагло раскрыць гэты характар”¹⁵.

Захапіўшыся прыгажосцю народнай паэзіі і, зразумеўшы, што найлепшы пераклад не можа перадаць у поўнай меры яе арыгінальнага характава, Ян Чачот стаў друкаваць народныя песні ў аўтэнтычным выглядзе, без перакладу. У зборніку *Сялянскія песні з-пад Нёмана і Дзвіны з далучэннем іх арыгіналаў на славяна-крывіцкай мове* (1844) змешчаны запісы беларускіх народных песень у польскім перакладзе і ў арыгінальным гучанні. Амаль усе зборнікі адкрываюцца прадмовамі, у якіх аўтар абгрунтаваў свае літаратурна-эстэтычныя погляды і прагнозы адносна развіцця беларускай мастацкай традыцыі.

Варта зазначыць, што Чачот свята верыў у тое, „што дзеткі калі падрастуць, палюбяць больш, чым мы, сялянскую паэзію, сапраўды нацыянальную і свежую, хоць і спрадвечную”¹⁶.

Відавочным працягам працэсу збліжэння Чачота з беларускім словам стаў апошні зборнік *Сялянскіх песень..*, выдадзены ў 1846 годзе. У ім змешчана грунтоўная характарыстыка мовы. Такім чынам, шостая кніга ўяўляе сабой першы друкаваны збор арыгінальных беларускіх народных песняў з неацэннымі заўвагамі, цікавымі этнаграфічнымі звесткамі. У прадмове да зборніка змешчаны грунтоўны роздум Чачота над беларускай мовай. Ён у захапленні, што на гэтай „крывіцкай мове” гаварылі вялікія паны, пісаліся некалі афіцыйныя акты. Да таго ж тут змешчаны верш „Да мілых мужычкоў”, напісаны Чачотам па-беларуску.

Ян Чачот, як патрыёт роднай зямлі, усведамляў значэнне слаўнай гісторыі народа ў фарміраванні асобы і нацыі, быў захоплены гісторыяй Вялікага Княства Літоўскага, у выніку чаго і ўзнік ягоны гістарычны эпас

¹⁵ Я. Чачот, *Наваградскі замак*, укл. К. Цвірка, Мінск 1989, с. 169.

¹⁶ *Ibidem*, с. 176.

беларусаў. Гістарычныя балады былі напісаны Янам Чачотам у 1842–1844 гадах, але, як па іроніі лёсу, да 1994 года яны захоўваліся ў архіве. Ды, нарэшце споўніліся мары першага беларускага фалькларыста адносна таго, „каб яны спяваліся”: балады ў перакладах Кастуся Цвірка і Станіслава Судніка пакладзены на ноты кампазітарамі Васілём Купрыяненкам, Яўгенам Петрашэвічам і інш. У гэтых песнях Ян Чачот перанёсся ў далёкія гістрычныя часы ўладарання ліцьвінскага князя Керна (X стагоддзе) да смерці Уладзіслава Ягайлы. У 55 баладах пад адметнай назвай *Спевы пра даўніх ліцьвінаў да 1434 года* паэт нагадвае суайчыннікам, што Вялікае Княства Літоўскае мае слаўныя традыцыі, якія належаць сусветнай гісторыі.

Кожны народ шукае ў попеле мінуўшчыны сваю славу, хоча даказаць, што і ён заслугоўвае пашаны з боку іншых народаў. Слушна пераконваў сам Чачот у сваім уступе да *Спеваў*...: „Дык няхай жа ні ў кога не выкліча незадаволенасці, калі і ліцьвін успомніць сваю даўнюю славу, каб сціпла, па-хрысціянску расказаць пра яе”¹⁷. Ян Чачот сваёй творчасцю пацвердзіў, што ядром нацыянальнага адраджэння і зыходным імпульсам яго з’яўляюцца памяць народа і яго духоўнае самавыяўленне ў роднай мове, нацыянальнай гісторыі, этнічных формах культуры, у народных святах. Паэт імкнуўся сваёй творчасцю давесці, што народ, які мае такую багатую народную культуру, заслугоўвае лепшых адносінаў да сябе.

Найяркім прадстаўніком беларускага кірунку на пачатковым этапе беларускага нацыянальнага адраджэння, як ужо згадвалася, быў Ян Баршчэўскі (1794–1851). Ён закончыў Полацкую езуіцкую калегію, а пасля аказаўся ў Пецярбурзе. Першыя свае вершы *Дзеванька*, *Гарэліца* і *Рабункі мужыкоў* Ян Баршчэўскі напісаў на беларускай мове яшчэ ў Полацку. Неспрыяльныя ўмовы для беларускага друку прычыніліся да таго, што два яго вершы пабачылі свет толькі ў 1843 годзе ў „*Roczniku Literackim*”, а антыпрыгонніцкі верш *Рабункі мужыкоў* захаваўся ў шматлікіх рукапісных спісках і быў перапісаны, між іншым, Паўлюком Багрымам. Верш суправаджалі ноты Антона Абрамовіча, якія паказвалі чытачу, што перад ім нібыта народная песня, бо ў змесце твора выказаны патрыятычныя думкі, скіраваныя супраць царскай улады.

Ян Баршчэўскі, усвядоміўшы, што чытацкую беларускамоўную аўдыторыю трэба яшчэ ствараць, звярнуўся да творчасці на польскай мове, тагачаснай літаратурнай мове Беларусі. Важнае месца ў творчасці

¹⁷ Цыт. за: *Спевы пра даўніх ліцьвінаў да 1434 года Яна Чачота 1842–1844 гадоў. Гістарычны эпас беларусаў*, укл. В. Ліцьвінка, Мінск 2004, с. 8.

пісьменніка займаюць польскамоўныя творы, заснаваныя на беларускім фальклорным матэрыяле – народных легендах і паданнях. Яго кніга *Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях* (Пецярбург, 1844–1846) стала эстэтычна-мастацкаю з’яваю, значнасць якой выходзіць далёка за межы сваёй эпохі. Варта таксама падкрэсліць, што ўвага да народнай творчасці, збіранне яе, выкарыстанне ва ўласных творах – своеасаблівая мадэль развіцця беларускай свядомасці і беларускага прыгожага пісьменства ў перыяд фарміравання новай мастацкай традыцыі. Мікола Хаўстовіч звяртае ўвагу на тое, што Рамуальд Падбярэскі, першы даследчык творчасці пісьменніка, крытык і публіцыст, ва ўступным артыкуле да галоўнай кнігі Яна Баршчэўскага *Беларусь і Ян Баршчэўскі* павёў гаворку і ўвогуле пра беларускую літаратуру. „Чыста народнай” ён называе літаратуру на беларускай мове, у той час як „нацыянальнай” – літаратуру, якая закранае нацыянальныя праблемы, нацыянальнае жыццё¹⁸.

Ян Баршчэўскі свядома абірае для свайго галоўнага твора польскую мову. Ён зазначае ўжо на пачатку *Шляхціца Завальні...*, што апавяданні, змешчаныя ў кнізе, пачуў ад людзей, якія валодаюць беларускай моваю. Так, „[...] не кожны чытач зразумее беларускую мову, дык гэтыя народныя апавяданні, якія пачуў я з вуснаў простага люду, вырашыў (наколькі змагу) у даслоўным перакладзе напісаць па-польску”¹⁹. Гэтая кніга была адрасавана найперш адукаваным суайчыннікам Яна Баршчэўскага, якія страцілі нацыянальную свядомасць, выракліся роднай мовы.

Ян Баршчэўскі бачыў у фальклоры дасканалую крыніцу ведаў пра беларускі народ. Ён разумеў, што ў народнай традыцыі захоўваюцца спрадвечныя ісціны, разуменне беларускім народам добра і зла, выяўляецца ментальнасць народа і ўрэшце – беларускі архетып. Менавіта ў асэнсаванні мінулага краіны ён знайшоў карані тых асноў, якія абумоўліваюць існаванне народа. Пісьменнік імкнецца абудзіць у суайчыннікаў гістарычную памяць. „Аповяданні старых пра розныя здарэнні ў народных іх аповесцях, якія перайшлі ад чалавека да чалавека са старадаўніх часоў, былі для мяне – піша аўтар у *Нарысе Паўночнай Беларусі*, якім распачынае свой твор, – гісторыяй гэтае зямлі, характару і пачуццяў беларусаў”²⁰.

Пісьменнік актыўна карыстаўся алегорыяй, шматлікімі вобразамі-сімваламі. Дзякуючы ім выказана асноўная думка твора: Беларусь – гэта

¹⁸ М. Хаўстовіч, *Шляхамі да беларускасці...*, с. 89

¹⁹ Я. Баршчэўскі, *Шляхціц Завальня або Беларусь у фанастычных апавяданнях*, пер. М. Хаўстовіч, Мінск 1990, с. 26.

²⁰ Ibidem, с. 11.

краіна, якая мае сваё мінулае, краіна, гісторыя якой была шчаслівейшая, чым у сённяшні дзень, а жыхары яе павінны жыць паводле закону і звычаяў сваіх продкаў, а не прыгнятацца суседзямі і засвойваць іх лад жыцця. Пісьменнік лічыць, што беларусам дастаткова ўспомніць сваю гісторыю, слаўных асоб, якія ваявалі за незалежнасць краіны, каб іх сэрцы напоўніліся мужнасцю і гонарам за продкаў. Гэта дасць ім сілу ісці сваім шляхам да лепшай будучыні, а не шляхам, навізаным суседнімі краінамі. З галоўнай кнігі Яна Баршчэўскага вынікае, што нацыянальная ідэя набірае сілу з чыстых крыніц гістарычнага мінулага.

Сімвалам пакрыўджанай Беларусі, ідэйным стрыжнем твора Яна Баршчэўскага, што спалучае ўсе апавяданні-прытчы ў адну карціну нацыянальнага жыцця беларусаў, з'яўляецца вобраз Плачкі. Просты народ з прычыны сваёй неадукаванасці, а шляхта і паны з-за свайго прыстававальніцтва не могуць ці не хочуць зразумець Плачку. У гэтым прычына яе слёз, вочы Плачкі заўсёды напоўнены смуткам. Многія людзі чулі яе словы: „Няма каму даверыць таямніцу сэрца майго”²¹, значыць няма яшчэ людзей у родным краі, па словах літаратуразнаўцы Віктара Каваленкі, „якія маглі б пранікнуцца вялікім пачуццём любові да яе”²². Пісьменнікам створаны алегарычны вобраз роднага краю, ён апісвае Беларусь, як дзяржаву, дзе адбываюцца трагічныя падзеі. Ад слёз Плачкі ўтварылася „крыніца жывой вады”. Народ гаварыў, што хто нап’ецца вады з гэтай крыніцы і пазнае Плачку раней, не ведаючы пра цуд, таму выпадзе роля народнага прарока, якому адкрыюцца ўсе таямніцы гэтага свету. Паны і шляхта не разумеюць значэння жывой вады, якая абудзіла б у іх нацыянальную самасвядомасць. Аднак аўтар верыць у лепшую будучыню, паказваючы нацыянальна свядомых людзей, якіх пакуль адзінкі, але ёсць надзея на тое, што яны дапамогуць неразумнай шляхце і панам вярнуцца да сваіх каранёў. Праўда і рэчаіснасць у кнізе добра замаскаваныя, каб цэнзарскае вока глядзела на тэкст як на звычайны збор фальклорна-фантастычных матэрыялаў. Фантастыка была для пісьменніка рэакцыяй на мікалаеўскі рэжым, які абмяжоўваў свабоду на радзіме. Тагачасныя палітычныя сітуацыя вымагала ад Я. Баршчэўскага стараннай кадзіроўкі ідэйна-мастацкай сутнасці сваіх твораў.

Шляхціц Завальня... Яна Баршчэўскага прасякнуты нацыянальным духам краю. Аднак тут, як падкрэслівае Р. Падбярэскі, „толькі адно ядро

²¹ Ibidem, с. 125.

²² В.А. Каваленка, *Вытокі. Уплывы. Паскоранасць*, Мінск 1975, с. 84.

належыць простаму народу, увесь малюнак – фантазія аўтара, сатканая на аснове нацыянальных колераў”²³, а гэта ўласна сведчыць аб тым, што перад чытачом не збор фальклору, а паўнавартасны мастацкі твор. Выкарыстанне народнай гаворкі ў апавяданнях падарожных мае істотнае значэнне ў паказе пісьменнікам рэальнай сітуацыі беларускага народа. У творах Яна Баршчэўскага даўніна сутыкаецца з сучаснасцю, народная фантастыка – з рэальнымі прычынамі людскіх пакут і нядолі.

Пісьменнік у галоўным сваім творы закранаў тэмы і праблемы, якія былі забароненымі ў гэты час, што датыкае найперш паказу гістарычнага мінулага Беларусі і непрызнання вынікаў падзелу Рэчы Паспалітай (праз адмаўленне сучаснасці і ўзвышэнне мінулага), як заўважыў Мікола Хаўстовіч, а таксама сцвярджэння права беларускага народа на незалежнасць (праз ідэю вяртання да Плачкі-Беларусі і гуртавання вакол яе). Ян Баршчэўскі ў неспрыяльных сацыяльна-палітычных умовах, калі забараняецца ўжываць сам тэрмін „Беларусь”, выносіць гэтую назву ў заглавак свайго твора, што надае яму яшчэ большую нацыянальную афарбоўку. Беларусь ён апісвае ў фантастычных апавяданнях, „яна становіцца яго аб’ектам даследавання, аб’ектам ягонае любові і натхнення”²⁴. Паводле слоў Рамуальда Падбярэскага, „місія пана Баршчэўскага не апошняя, ён адкрывае новы край, таму прычыняецца да развіцця і поступу думкі”²⁵.

Сапраўды, місія Яна Баршчэўскага ў развіцці нацыянальнай думкі не апошняя. Эвалюцыя беларускага нацыянальнага адраджэння выяўляецца ў лёсах і творчасці многіх пісьменнікаў тагачаснай Беларусі. Адным з цэнтральных і трагічных звенняў палітычнага і духоўнага адраджэння беларусаў было Студзеньскае паўстанне 1863 года.

Пасля сялянскай рэформы 1861 года, якая ў значнай ступені адабрала ў сялян надзею на вызваленне, у Беларусі і Літве пачаліся бурныя выступленні ў падтрымку вызваленчага руху на тэрыторыі Польшчы. Кіраўніком паўстання 1863–1864 гадоў на землях ВКЛ стаў малады рэвалюцыянер Кастусь Каліноўскі (1838–1864). Найлепшай формай дзяржаўнага ўладкавання ён лічыў дэмакратычную рэспубліку, марыў пра роўнасць, распаўсюджванне адукацыі і культуры ў народзе, прызнаваў таксама права народа на самавызначэнне. Для здзяйснення азначанага К. Каліноўскі лічыў неабходным змяніць палітычную сістэму. Свае ідэалы ён выказаў

²³ Р. Падбярэскі, *Беларусь і Ян Баршчэўскі*, [у:] *Пачынальнікі*, укл. Г. В. Кісялёў, Мінск 2003, с. 68.

²⁴ М. Хаўстовіч, *Гісторыя беларускай літаратуры 30 – 40-х гг. XIX ст.*, Мінск 2001, с. 153.

²⁵ Р. Падбярэскі, *Беларусь і Ян Баршчэўскі*, [у:] *Пачынальнікі...*, с. 70.

таксама і ў мастацкай творчасці. Кастусь Каліноўскі вядомы ў літаратуры як аўтар першай нелегальнай газеты *Мужыцкая праўда* і палымянага запавету-трыпціху *Лісты з-пад шыбеніцы*, напісанага ім напярэдадні смерці ў віленскім астрозе.

Беларускамоўная газета *Мужыцкая праўда* выдавалася з 1862 года. Гісторык Алег Латышонак зазначае: „пад канец існавання Рэчы Паспалітай «беларус» значыла «мужык», беларуская мова – простая мова”²⁶. Пазней вядомы паэт-дэмакрат Францішак Багушэвіч у сваёй прадмове да *Дудкі беларускай* адкрыта назаве „мужыцкую” мову беларускай. Газета – адозва, як лічаць некаторыя даследчыкі, была прызначана для сялянскага насельніцтва Беларусі, аб чым сведчыць сам заглавак. Магчыма, К. Каліноўскі намерваўся выдаваць газету пастаянна, але паліцэйская пагроза спыніла яе выхад на сёмым нумары. Паводле К. Каліноўскага, *Мужыцкая праўда* атаясамліваецца з зямлёй і свабодай для беларускага селяніна. Паказваючы сялянству шлях да вызвалення, публіцыст пастаянна падкрэслівае, што можа яно ажыццявіцца толькі дзякуючы актыўнаму яго ўдзелу ў барацьбе. Ён верыў у сэнс і паспяховасць рэвалюцыі, бачыў у ёй будучыню сваёй краіны. У беларускай літаратуры зварот да селяніна, яго ўнутранага свету назіраецца ад пачатку XIX стагоддзя. Просты народ быў пераважна далёкім ад адчування сябе паўнаўладным членам краіны, у якой жыў, а тым больш не цікавіўся пытаннямі нацыянальнай прыналежнасці, сацыяльнымі ці палітычнымі становішчам краю. Менавіта таму, як згадвалася, каб паказаць народу шлях да шчасця і свабоды, селянін з’яўляецца ядром усёй грамадска-палітычнай сістэмы, эстэтычных поглядаў Кастуся Каліноўскага. На ролю правадыра сялян аўтар *Мужыцкай праўды* прапанаваў Яську – гаспадара з-пад Вільні, вобраз якога і быў створаны для наладжвання шчырага, адкрытага, а таксама сур’ёзнага дыялогу з селянінам. Яська, мабыць, такі ж самы просты гаспадар, але больш дасведчаны і адукаваны, чым некаторыя сяляне. Гэта дае яму магчымасць уплываць на просты народ, робіць з аўтара адозвы даверлівага суайчынніка: „Каб расталкаваць людзям, у чом праўда, я пішу пісьмо, а пісаці буду, як Бог і сумленне кажа – вы адно мяне, такога самага мужыка, як і вы, паслухайце добра”²⁷.

Кастусь Каліноўскі, паказваючы высокае прызначэнне простага народа, уздымаючы пачуццё годнасці селяніна, здольнага перанесці свае крыўды, хоча пераўтварыць яго з пасіўнага назіральніка ў актыўнага дзеяча, які

²⁶ А. Латышонак, *Нацыянальнасць – Беларусь*, Вільня 2009, с. 402.

²⁷ *Заняпад і адраджэнне. Беларуская літаратура XIX стагоддзя*, укл. Казбярук, Мінск 2001, с. 289.

можа пераіначыць сваю будучыню. „Мінула ўжо тое, калі здавалася ўсім, што мужыцкая рука здасца толькі да сахі, цяпер мы самі можам пісаці і то пісаці такую праўду справядлівую... Няхай пазнаюць, што мы можам не толькі карміць сваім хлебам, но і яшчэ і вучыць сваёй мужыцкай праўдзе”²⁸. Гэта можа быць заявай народа аб сваіх сацыяльных і нацыянальных правах. Слушна зазначае літаратуразнаўца Генадзь Кісялёў: „Яны [словы] азначаюць нараджэнне сялянскай дэмакратыі на Буларусі”²⁹. Можна меркаваць, што ў іншых сацыяльна-палітычных умовах успыхнуўшага паўстання 1863 года Кастусь Каліноўскі не спалучаў бы лёсу беларускай зямлі з Польшчай, рэалізаваў бы магчымасці незалежнасці сваёй Радзімы ад цывілізаванага Захаду і тыранічнага царскага Усходу.

1863 год адбіўся негатыўна на маладой беларускай літаратуры, на дзесяцігоддзі спыніў яе развіццё. Пасля паражэння Студзенскага паўстання царская ўлада жорстка расправілася з удзельнікамі паўстання. „Знішчаліся тыя, – як зазначае Адам Мадзьзіс, – хто стаў або мог стаць цветам беларускай нацыі”³⁰. Памёр Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэс Каратынскі апынуўся ў Варшаве, у Сібір быў вывезены Арцём Вярыга-Дарэўскі, першы прафесійны беларускі пісьменнік Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч аказаўся пад паліцэйскім наглядам, ад пераследу за ўдзел у паўстанні схаваўся на Украіне Францішак Багушэвіч. Царская ўлада, якая глядзела на збройнае выступленне як на інтрыгу палякаў, у 1867 годзе афіцыйна забараніла беларускі друк (лацінкай).

Такім чынам, падаўленнем паўстання пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага 1863 года закончыўся своеасаблівы першы этап нацыянальнага Адраджэння ў XIX стагоддзі. І менавіта з творчасці Францішка Багушэвіча (1840–1900), касіянера ў паўстанні пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага, пачалася другая хваля гэтага адраджэнскага руху, скіраванага на абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці народа, развіццё яго мовы, літаратуры, іншых відаў мастацтва, грамадскай думкі, на стварэнне незалежнай дзяржавы. Францішак Багушэвіч, як згадвалася, пасля падаўлення паўстання 1863 года апынуўся на Украіне, дзе скончыў Нежынскі юрыдычны ліцэй і працаваў судовым следчым. Калі ў 1884 годзе нарэшце выйшла амністыя паўстанцам, ён, як птушка з выраю, вярнуўся на Радзіму, каб скалануць знямелую цішу адвечным праўдзівым матчыным словам.

²⁸ Ibidem, с. 288.

²⁹ Г. Кісялёў, *Сейбіты вечнага*, Мінск 2009, с. 75.

³⁰ А. Мальдзіс, *Выбранае*, Мінск 2007, с. 124.

Францішак Багушэвіч – першы вялікі беларускі паэт, які з самага пачатку творчасці ўсведамляў сябе належным да нацыянальнага паэтычнага свету і раскрыў найбольш істотныя і трагічныя з’явы нацыянальнай рэчаіснасці. Менавіта яму належыць гонар выпрацоўкі асноватворных ідэй беларускага адраджэння: узвелічэнне мовы народа як асноватворнай духоўнай каштоўнасці, абуджэнне гістарычнай свядомасці як неабходнай умовы годнага самапачуцця.

Канцэпцыя нацыянальнага жыцця была выказана Ф. Багушэвічам найперш у яго паэтычных зборніках *Дудка беларуская* (1891) і *Смык беларускі* (1894), падпісаных псеўданімамі Мацей Бурачок і Сымон Рэўка з-пад Барысава. Абраў паэт розныя псеўданімы, каб стварыць у чытача ўражанне, што не загінула зерне, кінутае ў родную глебу Мацеем Бурачком, што пасля ягоных спроб вось і яшчэ нехта „задумаў паспрабаваць што-кольвек напісаць”³¹. Так, як у 60-я гады XIX стагоддзя Кастусь Каліноўскі падпісваўся псеўданімам на лістах *Мужыцкай праўды*, каб быць бліжэйшым сялянам, так і пад канец стагоддзя Францішак Багушэвіч абірае сабе псеўданімы, каб быць бліжэй да простага народа, дапамагчы яму ачнуцца з летаргічнага сну.

Абедзве прадмовы Ф. Багушэвіча да паэтычных кніг напісаны як бы на адным дыханні, ды за імі, па сутнасці, стаіць увесь жыццёвы вопыт пісьменніка. Яны – своеасаблівае падвядзенне вынікаў пакутлівых пошукаў Ф. Багушэвіча і яны ж – дэкларацыі, маніфесты беларускага рэвалюцыйнага і нацыянальна-вызваленчага руху, беларускай дэмакратычнай літаратуры. У новых умовах яны працягваюць слаўныя нацыянальныя традыцыі, запачаткаваныя прадмовамі Францішка Скарыны і Васіля Цяпінскага ў XVI стагоддзі, Яна Чачота ў першай палове XIX стагоддзя. Прадмовы Францішка Багушэвіча таксама разлічаны найперш на простага чалавека, дзеля „дабра паспалітага” напісаны. У *Дудцы беларускай* паэт піша: „Братцы мілыя, дзеці Зямлі – маткі маёй! Вам афяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую мы самі, ды і не адны мы, а ўсе людзі цёмныя «мужыцкай» завуць, а завецца яна «беларускай»”³².

У прадмове аўтар падкрэслівае спрадвечнасць бацькавай мовы, што такая ж „людская і панская, як і французская, альбо нямецкая, альбо і іншая якая”. Мова была напісана рукою Творца на працягу стагоддзяў, каб мы маглі карыстацца ёю. Народы пазнаюцца па мовах, нездарма Бог,

³¹ Ф. Багушэвіч, *Творы*, Мінск 2001, с. 70.

³² *Ibidem*, с. 21.

паводле Старога Запавету, разбурыў Вавілонскую вежу, як бы запачаткаваўшы развіццё асобных этнасаў, моваў. Кожнаму вызначана сваё месца на зямлі і натуральна, калі чалавек бароніць яго. Параўноўваючы Беларусь з „Балгарыяй, Харватыяй, Чэхіяй” і іншымі краінамі, якія „маюць пасвойму пісанья і друкаванья кніжкі і газеты і набожныя, і смешныя, і слёзныя”, паэт заўважае, што культурны чалавек павінен ведаць іншыя мовы, але найперш „трэба знаць сваю”. Францішак Багушэвіч выкарыстаў такі ж самы мастацкі прыём як яго папярэднік К. Каліноўскі: атаясамліваўся з простым народам, каб дасягнуць сваёй высакароднай мэты. Як было тутэйшаму селяніну, што ўсё жыццё правёў у вёсцы, не паверыць больш дасведчанаму, бываламу і разумнаму супляменніку, што гаворыць на адной з ім гаворцы: „я шмат гдзе быў, шмат чаго відзеў і чытаў і пераканаўся, што мова наша ёсць такая людская, як і панская [...]”. Як было не паверыць чалавеку, хай сабе незнаёмаму, калі ў кожным слове прадмовы да *Дудкі беларускай* гучала засцярога: „Шмат было такіх народаў, што страцілі найперш мову сваю, так як той чалавек прад скананнем, катораму мову займе, а потым і зусім замёрлі!”³³. Паэт, як і яго папярэднікі, усведамляе значэнне роднай мовы, прыгадвае часы Вялікага Княства Літоўскага, калі беларуская мова з’яўлялася дзяржаўнай: „Чытаў я ці мала старых папераў па дзвесце, па трыста гадоў таму пісаных у нашай зямлі і пісаных вялікімі панамі, а нашай мовай чысцюсенькай, як бы вот цяпер пісанья”³⁴.

Францішак Багушэвіч з жалем канстатуе: „Мы самі пусцілі яе на здзек”. Аўтар прадмовы адчувае, што беларускі народ часткова сам вінаваты ў тым, што давёў да заняпаду родную мову. Магчыма, меў ён на думцы палымяную прадмову да білінгвальнага выдання Святога Пісання свайго папярэдніка Васіля Цяпінскага з канца XVI стагоддзя, які абвінавачвае духавенства, вучоных, паноў, што выракліся сваёй мовы на карысць польскай і лацінскай. Сам Францішак Багушэвіч ставіць рытарычнае пытанне: „Можа, хто спытае: гдзе ж цяпер Беларусь?” І сам дае адказ: „Там, братцы, яна, гдзе наша мова живець!”. Менавіта распаўсюджанасць мовы вызначае тэрыторыю краіны. Францішак Багушэвіч верыць, што яго следам пойдучь многія, „бо пісаць ёсць шмат чаго...”.

Асноўны пафас прадмовы да *Дудкі беларускай*, як слушна выказаўся Алег Лойка, гэта „пафас нацыянальнага самавызначэння беларускага народа, сцвярджэння адзінства гістарычнага лёсу народа, яго мовы як

³³ Ibidem, с. 22.

³⁴ Ibidem.

„адзежы душы”³⁵. Праблема нацыянальнай самабытнасці ставіцца паэтам у залежнасць ад ступені мастацкага выяўлення рэчаіснасці. У гэтым сэнсе ён з’яўляецца ідэйным паслядоўнікам той справы, якой прысвяціў сябе ў маладыя гады Кастусь Каліноўскі: „О, загрыміць наша праўда і як маланка праляціць над светам!”³⁶. Але ж гэтая праўда павінна быць не „мужыцкая” ці „панская”, а агульная, для ўсіх адна: „Каб уся зямелька адну праўду мела”³⁷.

Францішак Багушэвіч прагне перайначыць свет. Лірычны герой верша *Мая дудка* сведчыць, што сорок гадоў ужо б’ецца і неяк не можа патрапіць на „вадзіцы хоць каплю”, якая дапаможа людзям здабыць праўду і вольнасць. Паэт з’яўляецца тым народным прарокам, пра якога пісаў яго папярэднік Ян Баршчэўскі ў сваім *Шляхціцу...*, згадваючы Плачку і крыніцу жывой вады. Францішак Багушэвіч выказвае імкненне напіцца:

Ды такой вадзіцы,
Ды з такой крыніцы,
Што як хто нап’ецца,
Дык вольным стаецца [...]³⁸

Другі зборнік Ф. Багушэвіча *Смык беларускі* таксама вобразна спавядае нацыянальную ідэю. У вершы *Не цурайся* паэт сцвярджае, што галоўны абавязак сапраўднай інтэлігенцыі – служыць народу, несці веды найперш у масы абяздоленага сялянства, усімі сіламі і сродкамі выходзіць народ, абуджаць яго свядомасць. Францішак Багушэвіч пацвердзіў думку Яна Баршчэўскага, што менавіта інтэлігенцыя нясе адказнасць за заняпад краіны, але таксама падкрэсліў, што мы самі – увесь народ – павінны ўзяць адказнасць за будучыню сваёй Айчыны. Ад імя селяніна паэт выкрывае тых, хто адварочваецца ад народа, ігнаруе яго інтарэсы. Нельга забываць, што просты народ дасканала захоўвае ядро этнасу, народную культуру, але ў справе ўзрошчвання нацыянальнай свядомасці патрабуецца актыўнасць і інтэлігенцыі, інтэлектуальнай эліты.

Паэт Белай Русі³⁹ паслядоўны ў вобразным, эстэтычна-мастацкім разгортванні беларускай нацыянальнай ідэі, яго палымная любоў да народа і Радзімы выяўляецца ва ўсёй яго творчасці, прасякае ўсе ўзроўні паэтыкі яго верша.

³⁵ А. Лойка, *Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд*, Мінск 1989, с. 242.

³⁶ *Заняпад і адраджэнне. Беларуская літаратура...*, с. 288.

³⁷ Ф. Багушэвіч, *op. cit.*, с. 35.

³⁸ *Ibidem*, с. 24.

³⁹ *Пачынальнікі...*, с. 422.

Францішак Багушэвіч, як ужо згадвалася, праблему мовы вылучае як асноўную прыкмету нацыянальнасці, як найважнейшую форму выяўлення духоўнасці народа. Як калісьці ў XVI стагоддзі Францішак Скарына ажыццявіў выданне кніг на роднай мове, заклаўшы падваліны Першага беларускага Адраджэння, так напрыканцы XIX стагоддзя адраджэнец Францішак Багушэвіч па-свойму падвёў вынікі самаадданай працы пачынальнікаў новай мастацкай традыцыі.

Максім Гарэцкі, аўтар першай гісторыі беларускай літаратуры, справедліва выказаўся пра Францішка Багушэвіча: „Ён наш першы нацыянальны паэт у поўным значэнні гэтага слова. Па духу, па спосабе думання, па ідэалогіі ўся наогул паэзія Багушэвіча вельмі нацыянальная”⁴⁰.

Па глыбіні разумення ўнутраных патрэб народнага жыцця, творчай энергіі іх абвяшчэння і сіле ўплыву на паслядоўнікаў Францішак Багушэвіч стаў першым сапраўды народным выказнікам тыповых рыс і асаблівасцей нацыянальнай свядомасці, духоўным пачынальнікам і натхняльнікам працэсу нацыянальнага самаўсведамлення. „Францішак Багушэвіч – першы, хто найбольш поўна і паслядоўна выказаў наспелую патрэбу ў існаванні нацыянальнай літаратуры і эстэтыкі, ён ледзь не першым пісьменнікам, – пісаў класік беларускай літаратуры Максім Багдановіч, – які з’явіўся прапаведнікам усебаковага нацыянальнага адраджэння беларусаў, даказваючы, што яны прадстаўляюць асобы, самастойны народ”⁴¹.

Немагчыма пераацаніць значэнне XIX стагоддзя ў гісторыі Беларусі. Іменна тады развівалася нацыянальная ідэя, што паслядоўна выявілася ў творчасці пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. Яны добра адчувалі, што ў фальклоры сканцэнтраваны духоўна-культурны патэнцыял народа, і таму трэба з максімальнай сілай выкарыстаць гэты скарб на карысць пазнання, развіцця і ўдасканалення ўсіх аспектаў жыцця – літаратурна-мастацкіх, маральна-этычных, сацыяльна-літычных, эканамічных і нацыянальных⁴². Пачынальнікі працавалі як у імя сённяшняга іх дня, так як і для будучыні – адраджэння духоўнага жыцця той краіны, дзе нарадзіліся, узраслі і якая была для іх найдаражэйшай на ўсё жыццё. „Спецыфіка ж працэсу нацыянальнай кансалідацыі, – дакладна адзначае Любоў Уладыкоўская, – у многім вызначаецца моцным уздзеяннем усвядомленай і мэтанакіраванай дзейнасці людзей з развітай нацыянальнай

⁴⁰ М. Гарэцкі, *Гісторыя беларускае літаратуры*, Мінск 1992, с. 260.

⁴¹ М. Багдановіч, *Збор твораў у 3-х тамах*, Мінск 1968, т. 2, с. 230.

⁴² В.П. Жураўлёў, *У пошуку духоўных ідэалаў*, Мінск 2000, с. 63–64.

самасвядомасцю”⁴³. Сапраўды, нацыянальная беларуская ідэя фарміравалася, увасаблялася ў значнай ступені дзякуючы самаахвярнай, падвіжніцкай дзейнасці і творчасці пісьменнікаў XIX стагоддзя, між якіх надзвычай важнае месца належыць Яну Чачоту, Яну Баршчэўскаму, Кастусю Каліноўскаму і Францішку Багушэвічу.

Streszczenie

Kształtowanie się idei narodowej w literaturze białoruskiej XIX wieku

Artykuł jest poświęcony kształtowaniu się idei narodowej w okresie formowania nowej literatury białoruskiej (XIX w.) i zwraca uwagę na rolę folkloru w tym procesie. Na przykładzie spuścizny literackiej członka Towarzystwa Filomatów i Filaretów Jana Czczot autorka analizuje wkład w białoruskie Odrodzenie litewskiego kierunku literatury białoruskiej (W. Konan). Rozpatruje też najważniejszą książkę Jana Barszczewskiego, przedstawiciela kierunku białoruskiego, pt. *Szlachcic Zawalnia albo Białoruś w opowiadaniach fantastycznych*. Podkreśla wpływ idei narodowej Franciszka Bahuszewicza, autora przedmowy do *Dudki białoruskiej*, będącej manifestem Odrodzenia białoruskiego. Utwór ten stał się bowiem impulsem do dalszego rozwoju literatury białoruskiej i formowania idei białoruskiej.

Summary

Forming of the national idea in the byelorussian literature in XIX century

The article is about shaping of the national idea in the period of forming the new Byelorussian literature (XIX century). Mainly the role of folklore in this process is taken into consideration. Studying the literary legacy of the member of Filomaci and Filareci association Jan Czczot there is analysis of Lithuanian contribution of the Byelorussian literature into Byelorussian renaissance (W. Konan). The most important book of the representative of Byelorussian trend Jan Barszczewski called *Szlachcic Zawalnia albo Białoruś w opowiadaniach fantastycznych* is examined. The contribution into the development of the Byelorussian national idea of Franciszk Bahuszewicz, the author of preface to *Dudka białoruska* – manifesto of Byelorussian renaissance is emphasized. His composition becomes the impulse to the further development of Byelorussian literature and to the forming of the Byelorussian national idea.

⁴³ Л. Уладыкоўская-Канаплянік, *Акварэлі любові*, Мінск 2000, с. 163.